

Nehcü'l-Belâğa'da İnsân-ı Kâmil*

Fâtıma NAKÎBÎ**

Çev. Hasan Hüseyin Güneş***

Allâme Hasanzâde Âmulî'nin Kısaca Tarihçe-i Hayatı

Allâme Hasanzâde Âmulî mütediyyin bir baba ve dindar bir anneden 1307 yılının İsfend ayında Âmul köyünde dünyaya geldi. Babası tüccar, annesi ise ev hanımıydı. Allâme, hayatındaki bereketi, annesinin taharet ve necabeti ve babasının kazandığı helal rızka bağlamaktadır. Kendisi on yaşındayken annesini kaybetti; bundan altı yıl sonra babası da Hakk'ın rahmetine kavuştu.

Tahsilinin ilk evresi olarak Kur'an'ı öğrenmesi için altı yaşındayken kendi köyündeki mektebe gönderildi. Çalışkanlığı, parlak zekâ ve azmiyle o yıllardan itibaren kendini göstermekteydi.

Altı yaşından sonra babasının ısrarı üzere bir buçuk yıl dükkânlarında çalıştı. Ama Kur'an maarifini öğrenme şevki kalbini sürekli bir ateş misali tutuşturmaktaydı. Bu şevk, dinî ilimleri tahsil edebilmesi için babasının ona medreseye başlamasına izin vermesine neden oldu. 1323 yılının Mehr ayında Ayetullah Mirza Ebu'l-Kasım'ın

* Kitabın ilk baskısı 1372 hicri şemsi yılına aittir. En güncel baskısı Elif Lam Mim Yayınları tarafından 1383 hicri şemsi yılında gerçekleştirilmiştir. Her iki basım da İran-Kum şehrinde yapılmıştır. 206 sahifelik kitabı 1416 hicri yılında Abdurrıza İftiharî Arapçaya tercüme etmiş ve bu tercüme Müessesetü'l-Meârifî'l-İslâmiyye tarafından yayımlanmıştır. 230 sahife olan bu tercüme de İran'da basılmıştır. Bu kıymetli eser henüz Türkçeye tercüme edilmemiştir.

** Fâtıma Naîbî'nin orijinali Farsça olan bu kitap tanıtım yazısı *Nehcü'l-Belâğa Araştırmaları Dergisi*'nin 9-10 numaralı sayısında 212-216 sahifeleri arasında yayımlanmıştır.

*** Arş. Grv., Afyon Kocatepe Ün., Tarih Bölümü.

yanında tahsile başladı. Allâme Hasanzâde bu zâta Rabbanî Sülûk konusunda çokça atıf yapmaktadır. Âmul şehrinde altı yıl boyunca havzada ilim tahsiliyle uğraştı ve Mevlânâ, Sâdî, Hâfız, Baba Tahir ve Hayyam gibi şairlerin şiirlerini ezberlemekle meşgul oldu.

1369 Kamerî yılında Tahran'a hicret etti. O zamanın uleması yanında ilim tahsiliyle meşgul odu. Yüksek tahsil olarak fıkıh ve usûlü Allâme Şe'rânî; *Hikmet-i Manzûme*'yi merhum İlahî Kumşei yanında okudu. Tahran'da bulunduğu müddet içerisinde birçok alanda ders okudu: Yüksek tahsil olarak fıkıh ve usûl-ü fıkıh, *Hikmet-i Manzûme*, üsturlab¹, Macisti², Bahadır zici³, *Füsûs*, tıp, Fransızca, tefsir, heyât ve rıyâziyâtı Allâme Şa'ranî, Allâme Fâdil Tûnî, Ayetullah Refîi Kazvîni, Muhammed Tâki Âmulî, Ağa Mirza Ahmed Aştîyânî ve Mirzâ Mehdî İlahî Kumşei gibi ulemâ yanında okudu. Ayrıca Allâme Hasanzâde Âmulî, dokuz yıl boyunca takvim hesaplama yöntemleriyle iştiğal etti. 1342 yılında Kum şehrine hicret etti ve burada seyr ü sülûkla meşgul oldu. Bu tecrübeyi de ehlinin yanında tahsil etti. Bunlar arasında Seyyid Muhammed Hüseyin Tabâtabâî -kuddise sirruh-, onun kardeşi Seyyid Muhammed Hasan İlahî, Seyyid Mehdî Kadî, Seyyid Ali Kadî Tabâtabâî sayılabilir. Bu süre zarfında cifr ve hurûf gibi ilimleri de öğrendi.

Allâmenin kitap, risale, şerh, ta'lik, haşiye, tashih vb. olmak üzere yüz yetmiş dokuz eseri bulunmaktadır. Bu kitapların künyesi *Kitâb-ı Necmü'd-din*'de zikredilmiştir. Kendisi Havza-ı İlmiye'de muhtelif dersler vermiş ve bedenî rahatsızlıklarından ötürü kendini telif eser yazmaya hasretmiştir. Kendileri için Allah'tan muvaffakiyetlerle dolu bir ömür diliyorum. Aşağıda Allâmenin kitaplarından sadece birini tanıtmaya çalışacağız.

¹Astronomi ölçümlerinde kullanılmış tarihî bir ölçüm cihazıdır. Güneş, ay, gezegen ve yıldızın konumlarını belirlemek için yararlanılmıştır. Ayrıca yerel saatin ve İslam dininde namaz vakitlerinin belirlenmesi usturlab ile hesaplanmış ve bazı matematik problemlerinin çözümlenmesinde de usturlabdan istifade edilmiştir. (çev.)

² Yaklaşık olarak MS 85 ve 165 yılları arasında yaşadığı kabul edilen bilim adamının Türkçede *Büyük Bileşim* olarak bilinen eseridir. Astronomi hakkındaki bu eser Arapçada *Kitâbu'l-Macisti* olarak bilinmektedir. Bu isimle Farsçaya da geçmiştir. (çev.)

³ İslam coğrafyacıları ay ve güneşi gözlemleyip bu gözlemlerini *zic* adı verilen astronomik tablo ve cetvellere kaydediyorlardı. Bu tablolar halife - "Me'mun Zicleri" misalinde olduğu gibi- veya hükümdar adına hazırlanmaktaydı. Bahadır adıyla bilinen bu *zic* de İlhanlı hükümdarı Ebû Saîd Bahadır Hân (d. 2 Haziran 1305 - ö. 1 Aralık 1335) zamanında yapılmış olduğundan bu adla anılmaktadır. (çev.)

Nehcü'l-Belâğâ Perspektifinden İnsân-ı Kâmil

Müellif, mukaddime başlığı altında ilahî sefirlerin kavli ve fiili mucizeleriyle konuya giriş yapmaktadır. Bu bağlamda onların ilahî ilmin vârisleri ve yeryüzünün hüccetleri olmaları hasebiyle kavli mucizelerinin en büyük hüccet olduğunu ispatlamaktadır. Bu girizgâhtan sonra müellif, klasik kaynaklarda haklarında malumat bulunan ve Seyyid Razi'den evvel İmam Ali (a.s.)'ın hutbe ve sözlerini toplayan ve telifleri bulunan şahıslar hakkında bilgi vermektedir. Bu kişiler; Cühenî Kûfi Mahzûmî olarak bilinen Zeyd b. Vehb ve Abdullah b. Ebû Rafî'dir. Bunlar Hazret'in hutbelerin bir araya getiren ilk kişiler olarak bilinmektedir. Nitekim Şeyh Tusî eserlerini görmüştür; *el-Fihrist* adlı eserinde bu iki şahıs hakkında bilgi vermiştir. Her ikisi de hicri birinci asırda yaşamıştır.

Sonrasında ise eserde, *Nehcü'l-Belâğâ*'ya gelinceye değin sırasıyla Hazret'in sözlerini derleyenler hakkında teker teker muhtasar bilgi verilmiştir. Müellif, zikredilen eserinde *Nehcü'l-Belâğâ*'yı Hazret'in cümlelerinin rivayeti açısından çok önemli bir kaynak olarak değerlendirmektedir. Bu açıklamalar akabinde Seyyid Razi'nin *Nehcü'l-Belâğâ*'sı hakkında yazılan kitapların değerlendirmesine geçmektedir.

Zikredilen tüm bu bahislere mukaddimede değinen müellif, bu izahatlardan sonra asıl mesele olan *Nehcü'l-Belâğâ Perspektifinden İnsân-ı Kâmil* konusunu ele almaktadır. *Nehcü'l-Belâğâ*'dan konuyla ilgili yaklaşık yüz kırk delil serdetmektedir.

Kitap, isimleri aşağıda görüleceği üzere, beş ana bölüme ayrılmıştır:

İnsân-ı Kâmil'in Özellikleri ve O'nun Hüccet Olarak Yeryüzünde Bulunmasının Gerekliliği.

Nebiy-i Ekrem (s.a.a.)'in Özellikleri.

Ehl-i Beyt'in Özellikleri.

Hazret-i Emir Ali b. Ebî Tâlib (a.s.)'in Özellikleri.

Bu Açıklamalarda Zikredilen İnce Nüktelerin İzahı.

Müellif, zikredilen kısımlar hakkında kısa bir açıklama arz ettikten sonra İmam-ı Zaman (a.s.)'in varlığını aklî burhanlar, mütevâtir hadisler ve *Nehcü'l-Belâğâ*'nın derin beyanlarıyla ispatlamaya

çalışmaktadır. Tekvinî ve teşriî velâyete değinerek, ayet ve rivayetlerden istifadeyle şu neticeye ulaşmaktadır: Hak Teâlâ'dan başka hiç kimse halife tayin etmeye yetkili değildir. Müellif bu bağlamda nebî ve velî arasındaki farkı çok dakik bir anlatımla resmetmeye çalışmıştır.

Resûl ve nebî isimleri Esmâ-i Hüsnâ'dan değildir. Oysa velî ise Esmâ-i Hüsnâ'dandır. Buna binaen velâyetin kesilmiş olacağı ve kesileceği düşünülemez. Allah dostları (evliyâullah) her zaman âlemde mevcuttur; ancak risâlet ve nübüvvet böyle değildir, kesilmektedir.

Tekvinî velâyeti ispat hakkında Hazretin *Nehcü'l-Belâğâ*'sındaki buyruklardan istifade eden müellif, mevzuu Hazret-i Mehdi (a.s.)'ın tekvinî velâyetinin, Hazret-i İsa (a.s.)'ın teşriî velâyetinden daha üstün olduğu meselesine getirmekte ve bunun Kur'ân ayetleri, rivayetler ve *Nehcü'l-Belâğâ*'dan nakillerle ispat edilebilirliğini ortaya koymaya çalışmaktadır.

Konunun devamında değerli müellif *İsimlerinin ve Kısımlarının Tarifi* başlığı altında yeni bir konuyu ele almaktadır. Burada derin felsefî-irfanî konulara girmekte ve Hz. Âdem (a.s.)'a esmânın öğretilmesi konusundan hareketle, Allah'ın halifesinin câmi'-i cemî'-i esmâ, yani tüm "ilahî esmânın toplayıcısı" konumunda olduğu neticesine varmaktadır. Zira İnsan-ı Kâmil Kur'ân ve rivayetler perspektifinde ism-i a'zam olarak karşımıza çıkmaktadır. Binaen aleyh, İnsan-ı Kâmilin hilafeti âlemin tüm düzeylerini kendinde toplayan bir mertebedir.

İnsan-ı Kâmil üzerine devam eden bölümlerde konu, onun sahip olduğu özelliklere gelmektedir. Üstad eserinde, tüm bu özelliklere ve sahip olduğu makamlara teker teker değinilerek, tüm varlığın gaybet döneminde, İnsan-ı Kâmilden bulutların ardında görünmeyen güneş misali istifade ettiğine işaret etmektedir. Bu bölümde üzerinde durulan bir diğer husus, gaybet dönemindeki halifetullahın bedensel açıdan varlığının imkânı meselesidir. Müellif bu hususta burhânî deliller serdetmekte Kur'ân ve rivayetlerden de bu bağlamda çıkarımlarda bulunarak deliller ortaya koymakta ve tüm bunlara aklî istidlaller de ilave etmektedir. Öne sürdüğü tüm bu delillendirmeleri Mısır piramitleri, buğday tohumunun kalıcılığı vb. bazı tarihî vakıalarla da güçlendirmeye çalışmaktadır.

Konu buradan İnsan-ı Kâmilin çeşitli özelliklerine değinilerek

sağlamlaştırılmaya çalışılmaktadır. Müellifin buralarda konuyu ele alış tarzı çoğunlukla felsefî bir renge bürünmektedir. Üstad Amulî burada, İnsan-ı Kâmilin rûh ve rûhu'l-kuds ile teyid edilmesine değinmektedir. Bu bağlamda nebî ve vahiy arasında bulunan beş ruh, kâmil nefisler -yani diğer mevcûdât üzerinde tasarruf yetkisi bulunan insan-ı kâmil- çerçevesinde ruh kavramına değinmektedir. Müellifin “Rûhu'l-Kuds” ve “Emrinden bir Rûh” etrafında dile getirdiği nüktelerin okunmaya değer olduğunun altı çizilmelidir.

Kitapta İnsan-ı Kâmilin zikredilen özelliklerinden biri *İnsân-ı Kâmil Kalb Mertebesinin Sahibidir* başlığı altında incelenmektedir. Burada kalbin çeşitli anlamları *Nehcü'l-Belâğâ*'dan ve çeşitli hadislerden istifadeyle anlatılmaktadır. Buna göre, kalb maddî bir kapasiteye sahip olmadığından şu neticeye varılmaktadır: İnsan-ı Kâmil'in âlem-i imkânın kalbi, Kur'ân'ın kalbi ve Kadir gecesinin kalbi olması hasebiyle onu “*kun/ol*” mertebesinin sahibi olarak bilmemiz gerekmektedir.

Müellif, yukarıda aktarılan meseleleri ele aldıktan sonra kitabın sonunda *Nehcü'l-Belâğâ*'nın 152. hutbesindeki Kur'ân ve İtret hakkındaki buyruklarını ele almaktadır. Bu hutbedeki yüce anlamlar ve İtretin (Allah'ın selamı üzerlerine olsun) makamı İbni Ebi'l-Hadid'in açıklamalarından da hareketle ortaya konmaktadır. Ortaya konan bu nazariye hutbeyi anlamada yeni bir bakış açısı sunarak, İnsan-ı Kâmil'i Kur'ân-ı Nâtık ve Kur'ân-ı Kerim'i de İnsan-ı Kâmilin sureti şeklinde ele almaktadır.

Müellif, kitabı *Cennet Ehlinin Zikri Yâ Ali'dir* başlığıyla sonlandırmaktadır. Umulur ki, bu kitap okuyucuları için daha derin bir marifete ulaşmalarında vesile olur.